

VICENT ANDRÉS ESTELLÉS: UNA VISIÓ IRÒNICA DE LA MORT*

La presentació d'un aspecte concret i temàtic de l'obra d'un escriptor porta el risc d'una òptica deformant, simplificadora del sentit totalitzador de la cosmovisió del poeta, puix que destaca elements constituents d'un conjunt homogeni i coherent. Des d'aquest punt de vista cal, doncs, tenir present que una interpretació d'un aspecte literari parcial requereix una perspectiva integradora en el macrotext que representa la totalitat de la producció literària d'un escriptor.

Per altra banda, tractar un tema sobre el qual ha insistit la poesia de tots els temps i les literatures, com és el motiu de la Mort, només pot ésser justificat per la presència de trets molt definidors d'una creació poètica concreta i, a més a més, per la possibilitat de poder explicar, des d'aquesta òptica, el procés vivencial i la seua cristallització poètica en l'obra de Vicent Andrés Estellés, «el més gran poeta que el País Valencià ha donat, en la llengua pròpia, des de l'època clàssica de les nostres lletres», com escriu Joan Fuster.

* Els títols dels llibres de poemes citats seran presentats amb la següent forma abreujada: *Recomane tenebres* = Tenebres — *La Nit* = Nit — *El gran foc dels garbons* = Garbons — *Llibre de Meravelles* = Meravelles — *Les Homilies d'Organyà* = Organyà — *Donzell amarg* = Donzell — *Cant temporal* = Cant — *Les pedres de l'àmfora* = Amfora — *Ciutat a cau d'orella* = Ciutat. Els poemaris inclosos en un volum de les *Obres Completes* portaran la referència del volum respectiu abreujada.

El tema de la Mort en la seua poesia acompanya potser més bé que cap dels altres, insistentment conreats en la seua temàtica —l'erotisme, la dona, la por, etc.—, el procés evolutiu del seu pensament poètic.

I aquest pensament poètic reflecteix amb precisió palesa les vivències del món somniat i del real, els déus i els dimonis del poeta, i també les seues contradiccions i els seus dubtes, els defalliments, les fúries i les resignacions, fosos en el gresol de la seua personalitat per a constituir una unitat harmònica.

Quant al llenguatge poètic d'En Vicent Andrés Estellés, durant aquesta exposició tindrem l'avinentsa de comprovar els trets populars del seu lèxic, com a resposta a la seua localització espiritual dins del poble. I no hem de confondre ací popular amb populisme, folklorisme o derivacions semblants, com va assenyalar Joan Fuster. Es tracta d'un llenguatge poètic endinsat en la saviesa ancestral del poble i, per tant, llenguatge riquíssim, begut en el corrent profund de la nostra cultura més autèntica. Malauradament no podrem analitzar avui aquest aspecte, que mereix un estudi minuciós.

Al costat de paraules agressives, d'expressions familiars o vulgars trobem un delicat món lèxic fet de remors: *ruixim*, *somris*, *tovor*, *minvar*, *gatzara*, *adelerat*, *paisatges corferits*, *cor agenollat*, *orb*, o termes clàssics, com *suara*, *jamai*, etc.¹

1. Cítem ací uns quants exemples molt representatius:

... mentrestant el cor s'esvara
vers tu o la Mort, inextingiblement.
(Ciutat, Organyà, pàg. 20)

joh cúmul de ruixim,
oh nuesa de sobte i sense pes,
càtedra candidíssima del bes!
(*ibid.*, pàg. 35)

La tarda és un llençol banyat
suara estés no se sap on
(*ibid.*, pàg. 47)

joh cos, oh jamai marbre, pes de la tarda...
(*ibid.*, pàg. 87)

En la sentor de la terra amarada
(Nit, Tenebres, pàg. 57)

El primer volum de les *Obres Completes*² de Vicent Andrés Estellés, publicat en 1972, s'obre amb el llibre de poemes *La Nit*, de 1956, seguit per *El gran foc dels garbons*, que representa una tria del poemari d'Estellés entre 1956 i 1967. Aquest volum ofereix una condensació de poemes que és molt representativa del tema de la Mort i, més exactament, planteja ja un primer balanç de les vivències del poeta, superant la por, la buidor vital, el neguit, la incertesa i també —cal dir-lo— la ràbia, provocats pel sentiment tan incert com immediat de la Mort.

Tanmateix cal puntualitzar ací que no hem de suposar —en parlar de balanç— la superació i el tancament definitius d'una etapa vital o d'una fase literària. No es tracta de compartiments tancats.³ Ja en la poesia anterior i, en part, coetània a *La Nit*, de

Una sentor com de dacsars madurs,
(Garbons, Tenebres, pàg. 217)

tenia un tacte suavíssim d'orb,
(*ibid.*, pàg. 180)

2. Les *Obres Completes* no segueixen l'ordre cronològic de producció. El poeta mateix ha organitzat els materials poètics als volums apareguts d'acord amb el seu criteri. Aquest criteri selectiu ens dona una mena de revisió i interpretació de la seua obra que cal tenir present. Un esquema cronològic de l'obra poètica de Vicent Andrés Estellés apareix a JAUME PÉREZ MONTANER i VICENT SALVADOR, *Una aproximació a Vicent Andrés Estellés* (València 1981), pàgs. 97-99.

3. La presència de títols d'alguns poemaris en poesies d'altres llibres seus constitueix un altre element de cohesió textual. Triem alguns exemples: el títol del volum I de l'*Obra Completa*, *Recomane tenebres* (València 1972), apareix en el poema «Coral romput», de «La clau que obri tots els panyes», inclòs en el volum VI de l'*Obra Completa*, *Les Homilies d'Or-ganyà*:

Oh Anna de la rosa tatuada en el pit!
El salt definitiu. *Recomane tenebres*
(pàg. 258, v. 22-23)

També encapçala la primera estrofa de «Càntic», del llibre «Mort i pam», inclòs en el volum II de l'*Obra Completa*, *Les pedres de l'àmfora* (València 1974):

recomane tenebres
aquell horror antic.
(pàg. 73)

A vegades es tracta d'una continuïtat evident, com en «Pedres de foc», inclòs en el volum V de l'*Obra Completa*, *Cant temporal* (València 1980):

1953 a 1956, trobem una barreja de sentiments —respecte i burla, la segona mitjançant el seu característic recurs de la imatge quotidiana, banal— molt representatiu: en l'«Elegia» de *Ciutat a cau d'orella*, de 1953, Estellés, arribant a identificar Déu amb la Mort, diu:

Ets l'àngel del Senyor,
Mort.
Et rebem de genolls a l'estança.
Ets Déu mateix a nostra pobra casa,
a nostres pobres dies,
a la tendra lletgesa de nostre cos.
... ..
Mort,
do puríssim de Déu,
incomprensible do com Déu mateix.
Et precedeix la cendra als polsos i als sentits,
i et perpetua un eco de cendra, carn a fora,
i és l'eco de la pausa.

(Ciutat, Organyà, pàg. 40)

Aquest fragment de l'«Elegia», imprès al volum 6 —*Les homilies d'Organyà*— encapçala l'anomenat volum 1 *Recomane tenebres*, donant-nos així la pista cronològica de la seua anterioritat. A la primera part, però, de la versió original d'aquesta elegia, Estellés, barrejant por i ironia, diu:

La Mort ens ve del cel,
Ens deixa als llavis un somrís
quasi absurd,

volia en va continuar *El gran*
foc dels garbons. En va encenia el llum
escrivint mots de perduda memòria.

(pàg. 71)

Les paraules que encapçalen aquest poemari anuncien ja la voluntat de continuïtat del poeta.

No ens aturarem ací en l'anàlisi d'altres factors de cohesió textual, com, per exemple, les referències connotatives de molts títols de llibres (*Les Homilies d'Organyà*, *Llibre de Meravelles*, *Mort i pam* (nom d'un joc de la nostra infantesa, etc.).

com si Déu llavors ens retratàs
i haguéssim de somriure,
i ens somriguem: és l'únic.
(*ibid.*, pàg. 39)

Tant la visió sublimada de la Mort com la imatge prosaica del retrat, amb el conegut somriure previ, es trenquen al fil d'un concepte —*absurd*— que guanya ací una amplificació semàntica, com una mena d'hipòllage, que contamina tot el context. I així, mitjançant aquest pensament de l'absurd, es tornen igualment absurdes totes les imatges i situacions del seu entorn. Estellés insisteix en els versos següents del mateix poema:

Tot és inesperadament absurd.
El somris i el xiprer. I la corbata negra.
(*ibid.*, pàg. 40)

Pot ser que la presència immediata i aclaparadora de la Mort a la seua poesia es torne suportable, mitjançant unes vegades un tret irònic i altres, incorporant-la a la pròpia quotidianitat. La Mort que és, segons Estellés, «personal i intransferible» com un document d'identitat, es torna companya inseparable i part integrant de la Vida:

Duc la Mort com una aigua entre les canyes.
Tan alta puja la frescor, tan fina,
que més alta la Vida s'endevina
(La terra eixuta, Organyà, pàg. 67)

No ens aturarem ara en el contrapunt Mort-Vida, perquè és un motiu estellesià que mereix un tractament a part.

Tornem, doncs, al procés de sublimació, consistent a integrar aqueixa Mort, reiterativa fins a la monotonia i al tedi, a la quotidianitat d'un món no gens heroic.

I així, la Mort, en la «Cançó de bressol» de *La Nit*, apareix com un xiquet de bolquers:

Jo tinc una Mort petita,
meua i ben meua només.

Com jo la nodresc a ella,
 ella em nodreix igualment.
 Jo tinc una Mort petita
 que trau els peus dels bolquers.
 Només tinc la meua Mort
 i no necessite res.
 Jo tinc una Mort petita
 i és, d'allò meu, el més meu.
 Molt més meua que la Vida
 amb mi va i amb mi se'n ve.
 És la meua ama, i és l'ama
 del corral i del carrer
 de la llimera i la parra
 i la flor del taronger.

(Tenebres, pàg. 39)

Dins la mateixa integració al món quotidià i infantil, un xic irònic, troben «La Mort, contada al nen del veïnat»:

La Mort venia de vegades,
 però mai no se'n volia anar,
 car es trobava bé,
 allò que es diu ben bé,
 ja saps,
 com tu quan surts al corral i jugues
 amb els pollets i amb els conills
 i agafes una pedra verda
 i la trenques amb una pedra blanca
 i et poses a plorar de sobte
 perquè sí, sense cap motiu,
 i com ningú no et fa cas
 calles,
 i després tornes a jugar
 amb açó o amb allò...
 Mai no se'n va anar, la Mort,
 i es va quedar per sempre amb nosaltres,
 la Mort, ja saps.

(*ibid.*, pàg. 78)

Estellés insistirà en aquesta personificació de la Mort, fins a ambientar-la en aqueix petit món de la monotonia i el tedi:

Dama d'anit, no voldria enutjar-vos,
 però he pensat que sou la meua Mort
 quan, al cafè, us vaig veure asseguda
 amb el marit i no massa distreta.

I termina:

La meua mort se'n ve amb mi a totes bandes,
 exactament com vós amb el marit,
 complint només un deure, com feu vós.
 Exactament un deure conjugal.

(*ibid.*, pàg. 71)

Dins el mateix procés desmitificador, Estellés contempla *el mort*, amb els seus «accessoris» litúrgics i rituals, com la deixa residual, com el relicte d'un fet natural i irreversible, despullant-lo del seu protagonisme ancestral i reduint-lo, per tant, al seu sentit més concret. Aquesta destabuïtzació és assolida mitjançant una ampla gamma de recursos del llenguatge familiar, des d'una òptica aparentment molt simple. L'antindòmia entre uns rituals i uns «accessoris» buits de contingut i la visió immediata i simple de les coses, és trencada mitjançant la ironia i, de vegades, la burla:⁴

Estava el mort dins el taüt, i feia
 un fred de mil dimonis, diuen, i
 tenia son i cansament, i veia
 el mort a gust en el taüt i veia

el funerari i vellutat confort,
 i ja pensava, com unes vacances,

4. Els «Epitafis» (*Les pedres de l'àmfora*, pàgs. 115-125), de 1962, són una bona mostra de poesia burlesca sobre aquest tema:

t'han enterrat com volies vestit de músic
 amb els galons daurats i la gorra de plat
 però veges on bufes

(XV, pàg. 121)

mesquí pessigaves les engrunes de pa
 pegaves puntellades a les innocents colomes
 ara intentes en va defensar-te dels cucs que se't foten
 (II, pàg. 117)

aquell futur de muntonet de cendra,
una tovor, i es delità; i de sobte

mirà un costat i l'altre, i agafà
el mort i l'amagà sota la taula
i es va ficar en el taüt, feliç,

i la felicitat li donà al rostre
un complagut i arcaic color de cera
dins el caixó individual i còmode.
(Garbons, Tenebres, pàg. 216)

Junt a la força expressiva del ritme del sonet, expressions familiars com: *un fred de mil dimonis*; *i ja pensava, com unes vacances*, marquen el contrapunt irònic d'altres molt solemnes, com: *el funerari i vellutat confort*. De vegades el contrapunt apareix en la mateixa expressió:

un complagut i arcaic color de cera

o bé

dins el caixó individual i còmode.

Els anomenats «accessoris» del mort —el cementiri, el taüt— són reduïts a la seua funció netament instrumental; no pertanyen als rituals simbòlics de la societat i han perdut la funció metonímica assolida per tals rituals, com mostra aquest sonet:

El taüter, el pare, contemplava
com treballava el fill: «No arribaràs
a res. Així no es fica un mort. En el
meu temps...» Però parlava inútilment.

Ell recordava el seu aprenentatge,
el tracte dòcil amb la clientela,
donant-los la raó a tots els difunts,
fins i tot invitant-los a fumar.

Quan havien fumat i ja venia
el clero amb tots els gori-goris, ell
els deia: «Demà passe per vostè

i ens n'anirem tots dos al Bataclan».
 Quan els difunts, adelerats, cloïen
 els ulls, ell els tancava amb pany i clau.

(*ibid.*, pàg. 272)

La Mort, doncs, guanya així densitat, perquè com escriu Estellés:

Jo sé molt bé que la Mort no té res a veure
 amb el cementiri

(La Nit, Tenebres, pàg. 47)

El poeta tornarà amb insistència al motiu central de l'encontre amb la Mort:

No em deixes mai, pensament de la Mort,
 car jo no vull que em sorprenga afaitant-me
 o bé intentant resoldre uns encreuats.

... ..

¿Podrem creuar les mans dignament al baix ventre
 i escollir el taüt que millor ens convinga?

... ..

No em deixes mai, pensament de la Mort,
 car em sostens llargament expectant
 arran dels blats i el vol de les aloses.

(Papers inèdits d'XXX, La nit,
 Tenebres, pàgs. 50-51)

Cal demanar-se ara com evoluciona aquest tractament temàtic al llarg de la poesia d'Estellés. «Aquella Mort tan present als seus versos», com diu Estellés al breu poemari *Hamburg*, de 1974, es caracteritzava per un plantejament personal i intimista, per una anàlisi, des de la individualitat del poeta, del sentit i el sentiment de la Mort, despullant aqueix sentiment de tota la fullaraca convencional ritualitzada. El punt de vista, però, no ix dels límits de les seues vivències personals, tot i que el llenguatge revele el pensament i la llengua d'un col·lectiu: el poble. Es tractava, doncs, simplement d'una mena de contemplació del propi melic?

A les darreries de 1975 Estellés escriu el seu *Oratori del nostre temps*, que inclou l'«Oratori per la mort de Víctor Jara», estrenat el 17 de maig de 1976 a la Universitat d'Alacant, malgrat la prohibició de la censura postfranquista. No oblidem tampoc que les primeres temptatives literàries d'Estellés, ja durant la guerra civil, inclouen una obra teatral. Cal citar ací uns mots d'introducció del mateix Estellés, tant per comprendre la inspiració inicial de l'Oratori com, sobretot, per adonar-se de l'evolució que representa el nou plantejament d'aquesta obra. Estellés n'és conscient en establir un paral·lel entre aquest moment de trencament amb la seua poesia anterior i el que va fer Pablo Neruda en escriure *Tercera Residencia*:

«La necessitat brutal d'aquest Oratori se'm va imposar determinada nit, a Barcelona, havent escoltat de Raimon el relat minuciós, jo diria que cruel, de la mort de Víctor Jara. No em sentia, però, aleshores, amb bastants forces per tal d'escriure'l. Mesos després, a Brusselles, havent visitat, una nit freda i bellíssima, la Grand Place i altres indrets més o menys monumentals, en tornar a l'hotel, un altre amic, Manuel Girona Rubio, va posar al seu aparell de ràdio, per a Marisa Ortega i per a mi, un "cassette" d'uns joves cantants de Xile... Vaig viure une de les nits més excitades, escoltant aquella barreja memorable de cançons del propi Víctor, dels joves xilens, les paraules de Salvador Allende. L'endemà, Manuel Girona i Marisa Ortega se'n van anar a París i jo vaig romandre sol, a Brusselles, tot un dissabte. Pensava, evocava molt, per a mi sol, el que havia escoltat la nit anterior; i aquella mateixa tarda d'un dissabte d'abril, sol a la meua cambra de l'Hotel Metropol, vaig iniciar la redacció d'aquests papers, justament a Brusselles, com es diu el mateix poema amb el qual Pablo Neruda trencava amb tota la seua poesia anterior en publicar la *Tercera Residencia*».

La introducció de l'«Oratori» presenta palesament el caràcter universalitzador d'un lloc i d'un poble, que integra tots els pobles en la mateixa situació tràgica:

En un principi,
dic Xile i anomene
els llocs on manca

la llibertat, la digna
i alegre convivència.

(Oratori per la mort de Víctor Jara,
Oratori del nostre temps, València,
1978, pàg. 59)

De les 5 parts de l'«Oratori per la mort de Víctor Jara» dedicarem la nostra atenció a les parts 1.ª i 3.^a

Presentant la primera part una veu diu:

«El poble esperava a la porta de l'estadi. Frequentment ho feia amb el taüt, per tal d'enterrar dignament els qui anaven a ésser afusellats. Escoltaven després de llargues vetles, les brutals descàrregues. Llavors, obrien les portes i els deixaven entrar, cercant, entre els muntons de morts, els morts familiars».⁵

I la veu de l'Home afegeix:

Mares esperen,
mares i fills i esposes,
dempeus, fent cua,
que el seu estimat maten
per tal de rescatar-lo.

L'interrogant estellesià sobre l'incert moment de la cita amb la Mort, interrogant reiterat fins a límits obsessius, assoleix en aquests versos una resposta puntual i exacta: els presoners i els seus estimats saben quan arribarà el moment de la Mort i quin sentit té aqueixa Mort. El mort ha deixat d'ésser un relict simbòlic per a tornar-se un testimoni que cal rescatar; el taüt ja no és més un instrument i menys encara la metonímia d'un ritual social, sinó el símbol i el prefaci d'una mort immediatament pròxima i ben certa.

Diu la Dona:

5. Segons em va contar el poeta, el motiu de les dones esperant rebre els cossos dels seus estimats afusellats, va ser confirmat també pel relat de persones que, després de la nostra guerra, «anaven al camp de tir de Paterna amb el taüt, una ampolleta d'alcohol i un tros de cotó per a netejar els seus morts».

Sols la mort esperaven;
i la mort arribava.

Notem també que ha desaparegut el recurs irònic de trenca-
dura del clímax tràgic. Només, quan, a la segona part, el poeta
fa parlar el general Pinochet amb la seua dona —és el fragment
que descriu el menú del General (un menú canibalesc i repug-
nant)— els versos assoliran un aire sarcàstic:

Veü: Matar no cansa;
el que cansa és aquella
cridòria de sempre:
Sóc pare o mare,
a allò d'estic prenyada!...
... ..

Donzella: Una amanida,
general, tens a taula,
de mugrons tendres
i virginals, que encara
la llet no conegueren.
(*ibid.*, pàg. 64)

La tercera part de l'«Oratori» intensifica de forma palesa el
sentit universal i col·lectiu de la mort de tots els Víctor Jara d'a-
quest món, més enllà del temps, del lloc i de l'individu concret:

Home: Fou Víctor Jara
l'alosa matinera
que més pujava,
el rossinyol d'un poble
treballador i alegre.

Fou l'alegria
d'esser poble entre el poble.

Fou la sanefa
litoral i la gràcia,
fou el vent i l'escuma.
(pàg. 65)

Estellés sembla haver trobat ara el sentit últim i vàlid de la Vida i de la Mort que cercava de molts anys ençà:

La sang del poble
no és mai en va vessada,
i fructifica
i arriba a l'estatura
de la còlera i el arbre.

La sang del poble
mai no demana guerra:
és sang inermes
sota la bestiesa
antiga de l'espasa.

La resignació del poeta, representada per la imatge de l'oblit als versos finals del llibre *Hamburg* (1974), on deia:

Lleuger, a bord d'un
incògnit taüt
rescataré la plenitud — l'oblit.
Mai no es sabrà qui sóc,
qui m'ha parit;
mai no es sabrà
de quin lloc he vingut.

ha estat superada, en trobar el veritable sentit de la mort. Aquest trencament representa en la meua opinió el pas de la consciència individual a la consciència col·lectiva i marcarà la creació literària ulterior d'Estellés. Escollim un fragment del seu «Ofici permanent a la memòria de Joan Peset, que fou afusellat a Paterna, el 24 de maig de 1941», publicat en 1979 i escrit al llarg de molts anys, que inclou també el «Gran Oratori pels morts valencians de la postguerra, altrament titulat *Vora el barranc del Carraixet*». En aquest fragment trobem un paralelisme palès amb els fragments presentats de l'Oratori anterior:

arrengleraven els taüts
mentres esperaven les descàrregues
criminals de la matinada

... ..
 i regiraven entre els morts
 el seu
 el de tota la seua vida
 el del seu amor inacabable.
 (El afusellats, pàg. 45)

I un altre parallelisme el trobem al «Gran Oratori»:

Vora el barranc del Carraixet,
 per una mort, una mort sola,
 aixequem la nostra senyera
 de combativa llibertat.
 Per un mort només, un de sol,
 només per un pètal de sang,
 la sang universal del poble,
 vora el barranc de Carraixet.

Vull tancar ací la meua exposició. Resten nombroses qüestions sense resposta, algunes de les quals vull plantejar breument per a donar pas al col·loqui.

¿Com continua la creació poètica d'Estellés? El volum 5 de les *Obres Completes* inclou una part de les seues poesies posteriors a 1979. Es tracta de poemes plens d'evocacions nostàlgiques, de nostàlgic comiat de la joventut, del món immediat, de l'amor. ¿Fins a quin punt opera sota la influència d'una salut precària o d'un desenvolupament del país veritablement trist? No tinc elements de judici per a donar una raó sòlida. Per altra banda, ¿quins factors pogueren influir el replegament contemplatiu, individualista del poeta, fins a l'«Oratori per la mort de Víctor Jara» de 1976? ¿És el trencament irònic analitzat només un mecanisme de superació d'una tensió espiritual, esdevinguda insuportable? ¿O respon potser a reiterades vivències de frustració, d'un home perseguit per una constel·lació quasi fatal de factors destructius? Testimonis palesos d'aqueixa constel·lació, els trobem pertot arreu en els joves i homes que patiren després de la guerra civil la postguerra incivil.

Les frustracions radicals que marquen la seua biografia tenen si més no un caire de destí irònic. Vull fer ací un breu inventari

de trets d'aquesta vessant de la seua configuració humana. I així ens trobem un Estellés que volia ser forner:

venies d'una llarga família de forners
i a tu t'agradaria ser forner, com els teus
(L'Ofici, Meravelles, pàg. 93)

en uns anys que no hi havia pa —o almenys sols per a uns quants.

Vicent Andrés Estellés esdevindrà periodista, però no podrà emprar la seua llengua ni la seua honestedat informativa:

Escric entre misèries i fang, entre esperances
i dol, entre fatigues i dolors i injustícies.
(L'inventari, Homilies, pàg. 185)

o com dirà més expressament al «Cant temporal»:

També he estat perseguit de vegades:
han perseguit els meus mots, els meus versos,
els meus amors de rosa il·luminada:
no m'han deixat dir allò que em calia
(Cant temporal, pàg. 41)

Vicent Andrés Estellés, enamorat de la Vida, de la seua terra, amb una actitud dionisiaca vers el món afectiu i sensible, es veu envoltat en un món de postguerra, en el qual tot era delictes o pecat, llevat dels grans crims. ¿Cal, doncs, sospitar que els contrapunts irònics siguen la seua resposta a la ironia del seu destí? ¿Fins a quin punt el to sorneguer és l'altra vessant d'una esperança oberta al 1975 que es trenca i cau després en un món de desil·lusions? Aqueixa vessant de la resignació sembla anticipada ja molts anys ençà en els versos:

Se'n puja la malenconia
com una parra per l'amor
(Teoria i pràctica de la flor natural,
Meravelles, pàg. 12)

Contra aquesta hipòtesi parlen amb progressiva insistència nombrosos moments de la seua poesia, plenament lliure de resig-

nació o desesma, despullada de tota mena de sornegueria: són els moments que presenten el poeta identificat amb el poble:

Assumiràs la veu d'un poble,
i serà la veu del teu poble,
i seràs per a sempre, poble,

... ..

(Propietats de la pena, Meravelles,
pàg. 106)

Allò que val és la consciència
de no ser res si no s'és poble.

(*ibid.*, pàg. 107)

A vegades amb un crit de ràbia:

Lentament edifique i dolorosament
aquest cant, que és un cant, més que d'amor, de ràbia,
d'una ràbia que funda les dinasties bíbliques,
d'una ràbia que crea, més que els versos, els pobles.

(Fundacions de la ràbia, Meravelles,
pàg. 89)

Molt lluny de qualsevol mena de resignació, com palesen els següents versos, amb els quals vull tancar el tema:

Companys, amics, jo me'n vaig amb vosaltres.
Ho he decidit i sóc content i cride.
Puge balcons i canten les senyeres.
M'esperareu i cridaré amb vosaltres
cançons d'amor i combat i esperança.

(Cant temporal, II, Cant, pàg. 43).⁶

JOSEP M. NAVARRO

6. Cf. també: «Rosa de nit» en *Les pedres de l'àmfora*:
tens els ulls arrapats et sents caure la sang
(pàg. 177)
poble no puc fer res més et demanaven més
(pàg. 178)
però el poble alenava el poble alena encara
(pàg. 179)
jo sóc un entre tants t'ho han recordat
(pàg. 180)